

Poznámky k otázce úlohy mince a obchodu v raném středověku

Ladislav Varadzin

Filip Laval se ve svém textu zveřejněném v *Medievistickém fóru* přiklání k tomu proudu evropského bádání, které zavedení mincí (tj. v Čechách ve 3. čtvrtině 10. stol.) nahlíží jako projev promyšlené ekonomické strategie, v níž značnou úlohu sehrávala fiskální, tedy na domácí prostředí zaměřená hospodářská politika. Tím se dotkl problematiky, ke které bych chtěl v tomto textu připojit několik stručných poznámek. Pokud je uvedený názorový proud správný, dovedl by nás patrně k představě panovníky cílevědomě podporovaných ekonomických vztahů uvnitř jimi ovládaných území již poměrně hluboko v raném středověku. (Mimo jiné bychom pak v případě Čech mohli hovořit o „státnické“ prozíravosti jednoho z prvních dvou Boleslavů). Dalším, snad ještě důležitějším důsledkem této hypotézy je, že pokud by byla správná, pak by vedla k předpokladu, že v době zavedení mince již existovala relativně rozvinutá vnitrozemská tržní směna a nějaká síť tržních míst, bez nichž se efektivní fungování fiskálního systému založeného na minci nemohlo obejít.

Dosavadní studium úlohy mince v raně středověké Evropě – alespoň v té její části, kde se nachází Čechy – bylo poznamenáno německou numismatikou reprezentovanou W. Hävernikiem. Tento badatel označil mincování v Německu v 10.–11. stol. jako „*Periode des Wikingerhandels*“, kdy ražba mincí sloužila především k rozvoji dálkového obchodu. Teprve ve 12. stol. mělo nastat období „*der regionalen Pfennigmünze*“, ve kterém již mince urychlovaly rozvoj vnitrozemských směnných vztahů (*Hävernick 1955-1956*). Tento badatel vycházel při odlišení obou epoch ze skutečnosti, že naprostá většina německých ražeb z 10.-11. stol. byla (a dosud je) známá ze severských depotů. Hävernick ovšem nedostatečně zvažil formační procesy, které stav mincovních nálezů určují. Neuvědomil si, že počet mincí ve Skandinávii, takřka pokryté depoty, prostě nelze žádným rozumným metodickým nástrojem srovnávat s nálezy mincí na domácím území, kde se nachází mnohem méně depotů s mnohem nižším počtem jedinců. Přesto myšlenka o původně dálkové úloze mincí, které teprve později začaly mít význam v domácí směně, zapustila kořeny a dosud se uplatňuje i v českém prostředí. Důležitou roli v tom sehrála nejen skutečnost, že nejstarší české ražby jsou odvozeny od řezenských denárů, ale patrně také tradiční intelektuální a vědecká blízkost českého a německého prostředí.

Zvrat přinesly až práce mladší generace numismatiků, v Německu zejména W. Hesse a v Británii M. Blackburna (který ovšem zpracovával i nálezy v Německu). *Wolfgang Hess* (např. 1993) ukázal na základě průzkumu fiskálních příjmů zaznamenaných v písemných pramenech, že otonské a sálské ražby ve skutečnosti byly určeny hlavně pro domácí směnu. Všech asi 85 tisíc německých mincí z 10.-11. stol. nalezených dosud ve švédských depotech tvořilo například pouhý pětiletý příjem jediného většího německého kláštera ve Werden. Další důležitou skutečností je, že průzkum hromadných nálezů mincí (které obsahují často jen několik jedinců, v některých případech ale dosahují i počtu několika tisíc) ukázal, že německé depoty vytvářejí časově i provenienčně velmi homogenní skupiny, čímž se odlišují od depotů, s nimiž se numismatikové setkávají v severském a baltském prostředí. Většina území dnešního Německa byla proto s největší pravděpodobností v raném středověku rozdělena do lokálních oblastí s vlastní strukturou oběhu („*local circulation pools*“; *Blackburn 1993*). To opět dokládá určení domácích mincí k vnitrozemské směně. Proto také původně jednotný váhový standard, na který Karel Veliký kladl takový důraz, se v 10.-11. století rozpadnul do regionálních váhových jednotek.

Provenienční homogennost hromadných nálezů, která ukazuje na regionalizaci mincovního oběhu, je jedním z několika málo skutečně důležitých znaků, kterými lze operovat v diskusi o úloze mince. České numismatické bádání označuje (podobně jako bádání německé) domácí hromadné nálezy za chronologicky a provenienčně homogenní (*Petráň 1998*, 72), což favorizuje právě ty názory, které domácí mincovnictví kladou do souvislosti s rozvojem vnitřního obchodu. V souvislosti s častou výměnou mincí na to ostatně poukazuje také F. Laval. Na toto téma však v české numismatické literatuře postrádáme důkladnější pojednání.

Zásadním přelomem v interpretaci úlohy mince se stalo objevení staronové nálezové kategorie: ztrátových mincí, jejichž prudký kvantitativní nárůst je spojen s rozšířením detektorů kovů v 70.-90. letech. Jedním z předních badatelů, který pochopil význam jednotlivých nálezů mincí, byl *Mark Blackburn* (např. 1989; 1993; 2003), který se spolupodílel na jejich takřka okamžité publikaci v *British Numismatic Journal* a od r. 1987 v *Coin Register*. Ztrátové mince ve svém úhrnu vedly k přehodnocení dosavadních představ o monetizaci směny, jejíž počátky byly oproti dřívějším názorům, opírajícím se v podstatě jen o hromadné nálezy, posunuty až o několik století do minulosti nejen v Británii, ale i v Německu.

V Čechách žádný *Coin Register*, který by postihoval pomocí detektorů masově nacházené mince, nemáme. Je však zřejmé, že právě ztrátové mince mohou do celé problematiky vnést jasnější světlo. Pomalá reakce na detektorářské hobby českou památkovou péčí je velice nešťastná.

Je ale zřejmé, že v problematice úlohy obchodu jde o víc než o čistě numismatické otázky. Charakteristická v dosavadních pracích nejen o raném českém státu je disproporce v kladení důrazu na dálkový (považovaný za poměrně rozvinutý) a vnitřní (naopak retardovaný) obchod. Není divu, že dosud panující koncepce o charakteru ekonomiky v (9.) 10.–11. stol. uvítaly názor, který v německém prostředí reprezentoval W. Hävernick. Podle představ těchto badatelů neposkytovaly vnitrozemské primitivní a rozdrobené směnné vztahy, založené na barteru nebo nějakých primitivních platidlech, dostatečný základ k růstu raně státních útvarů, které proto byly při svém růstu odkázány na kořist nebo na subsistenční výrobu („režijní velkostatky“). Snadno, neboť jen prostou silou nabyté zboží v rukách panovníka a jeho družiny v podobě otroků, kožešin, vosku atd. bylo cizími kupci vítanou protihodnotou, takže první obchod, o který se zeměpán v raném středověku zajímal, byl dálkový. Naopak domácí zdroje se uplatňovaly jen jako materiální základna pro přežití ať už panovníka, družiny, poddaných nebo nevolníků (v podstatě vše bylo jen subsistenční výrobou, D. Třeštík dokonce nazval raný český stát velkou knížecí vesnicí), protože údajně nevyvinuté směnné vztahy neumožnily vybudovat složitější vnitrozemskou ekonomiku. Tyto myšlenky se táhnou jako červená nit napříč většinou prací věnovaných hospodářství v raně středověkých Čechách i v celé Zaalpské Evropě, přestože ne vždy jsou zcela opodstatněné. Stačí připomenout pohnutky, které podle názoru D. Třeštíka a B. Krzemieńské vedly ke vzniku služebné organizace. Setkáme se s nimi ale například i v Hodgesových pracích (např. *Hodges 1989*), podle nichž emporia představovala v severozápadní Evropě údajně ekonomicky cizorodý prvek, neboť tamější domácí směnné vztahy nebyly dostatečně vyvinuté (ale odlišné stanovisko viz např. *Pestell – Ulmschneider 2003*, 1; *Skre et al. 2007*). Význam obchodu ve Východofranské říši podceňuje *T. Meier (2009)*, který pro něj (mylně) v tamější subsistenční ekonomice nenachází prostor. O stejném myšlenkovém pozadí svědčí ostatně i titul *McCormickovy* knihy (2001), která na více než tisíci stránkách spojuje počátky evropské ekonomiky pouze s dálkovým obchodem, aniž by se autor nebo jeho komentátoři (srov. *Curta 2003; Henning 2003; Schwarcz 2003; Stahl 2003; Whitehouse 2003*) vážněji zamysleli nad otázkou, zda je možné, aby samotný dálkový obchod vytvořil dostatečně silný základ

ekonomik jednotlivých raných evropských států, které úspěšně přežily do současnosti. Úloha a studium vnitrozemských směnných vztahů jsou prostě vytrvale podceňovány. Proto také otázka fiskální úlohy českých mincí již ve 2. pol. 10. stol., která předpokládá relativně rozvinutou domácí tržní směnu, může znít jako volání ze světa nesvázané fantazie, byť ve skutečnosti může (ale také nemusí) být správná.

Domnívám se, že současný stav poznání raně středověké ekonomiky je především v těchto otázkách ovlivněn spíše dlouho tradovanými teoriemi a hypotézami než výpovědními limity samotných pramenů. Proto si diskuse na toto téma zasluhuje také ověření, zda příslušné názorové linie, vyslovené často před mnoha desetiletími a přesto stále opakované, mají vůbec takovou váhu, která je jim přikládána. Někdy se dokonce zdá, že autorita některých dřívějších významných badatelů zastihuje nedůslednost, s jakou jejich myšlenky (kdysi nepochybně plodné) bývají využívány.

Pro Medievalistické fórum v Praze 30.12.2011

- Blackburn, M. 1989:* What factors govern the number of coins found on an archaeological site? In: H. Clarke – E. Schia eds., *Coins and Archaeology. Medieval Archaeology Research Group, Proceedings of the first meeting at Isegran, Norway 1988.* BAR International series 556. Oxford, 15-24.
- Blackburn, M. 1993:* Coin circulation in Germany during the Early Middle Ages. The evidence of single-finds. In: B. Kluge Hrsg., *Fernhandel und Geldwirtschaft.* Sigmaringen, 37-54.
- Blackburn, M. 2003:* 'Productive' sites and the pattern of coin loss in England, 600-1180. In: T. Pestell – K. Ulmschneider eds., *Markets in Early Medieval Europe. Trading and 'Productive' Sites, 650-850.* Bollington, 20-36.
- Curta, F. 2003:* East central Europe, *Early Medieval Europe* 12, 283–291.
- Hävernick, W. 1955-1956:* Epochen der deutschen Geldgeschichte im frühen Mittelalter, *Hamburger Beiträge zur Numismatik* 9-10, 5-10
- Henning, J. 2003:* Slavery or freedom? The causes of early medieval Europe's economic advancement, *Early Medieval Europe* 12, 269–277.
- Hess, W. 1993:* Pfennigwährungen und Geldumlauf im Reichsgebiet zur Zeit der Ottonen und Salier. In: B. Kluge Hrsg., *Fernhandel und Geldwirtschaft.* Sigmaringen.
- Hodges, R. 1989:* *Dark age economics :the origins of towns and trade A.D. 600-1000.* London.
- McCormick, M. 2001:* *Origins of the European economy: communications and commerce AD 300-900.* Cambridge.
- Meier, T. 2009:* A farewell to the market. Constructing a Carolingian subsistence economy east of the Rhine. In: J. Klápště – P. Sommer (eds.) *Processing, storage, distribution of food. Food in the medieval rural environment,* *Ruralia* 8, 57-75.
- Pestell, T. – Ulmschneider, K. eds. 2003:* Introduction: early medieval markets and 'Productive' Sites. In: T. Pestell – K. Ulmschneider eds., *Markets in Early Medieval Europe. Trading and 'Productive' Sites, 650-850.* Bollington, 1-10.
- Petráň, Z. 1998:* *První české mince.* Praha.
- Szwarcz, A. 2003:* Some open questions, *Early Medieval Europe* 12, 279-282.
- Skre, D. ed. 2007:* *Means of Exchange. Dealing with Silver in the Viking Age.* Kaupang Excavation Project Publication Series, Volume 2. Norske Oldfunn XXIII. Aarhus.

Stahl, A. M. 2003: Coinage, Early Medieval Europe 12, 293-299.

Whitehouse, D. 2003: 'Things that travelled': the surprising case of raw glass, Early Medieval Europe 12, 301-305.